

TÓTH LAJOS

Agrárjogi viszonyok 1948–1956

„Életem legutóbbi 30 esztendejének javát az agrárkérdés tanulmányozásának s ezen belül a forradalmi földosztás ügyének szenteltem”¹

Nagy Imre

1. Bevezető

Ez a tanulmány tudatos folytatása „A nagybirtokrendszer megszüntetése és a földműves nép földhöz jutása Magyarországon” c. publikációmnak.² Mivel a hivatkozott tanulmányban az agrárjogi viszonyok tárgyalását a földosztást lezáró 1947. évi V. tc.-kel fejeztem be (statisztikai mellékletekkel is), most a „fordulat évétől” az 1956-os forradalomig terjedő időszak bemutatására vállalkozom.

Tudatában vagyok annak, hogy a címben jelzett – Rákosi Mátyás nevéhez kötött – korszak az agrárium legsötétebb időszaka volt.

A szocializmus (elsősorban a diktatúra) idején megjelent szakirodalomból, csak a hivatkozott jogszabályok citálhatók. Arról pedig nincs tudomásom, hogy 1990 után e témakörből jogtudományi munka megjelent volna. Nagy segítségemre volt viszont az „Agrárvilág Magyarországon 1848–200” c. „*reprezentatív kötet*”, (Ld. a fűlszövegben.), amelyben kronológia, fontosabb jogszabályokat felsoroló széljegyzet, és miniszteri pályaképek találhatók.³

Az agrárjogi viszonyok bemutatásán túl, nagyobb terek kívánok szentelni Rákosi Mátyás (Gerő Ernő) és Nagy Imre teljesen eltérő agrárpolitikai nézeteinek. Nagy Imre írásai ma már hozzáférhetők, az MDP kongresszusának anyagai, a Központi Vezetőség döntései pedig az 1956-os forradalom előtt már megjelentek.

Végezetül megjegyzem, hogy földműves családból származván a tárgyalt korszak egybeesett a fogékony általános iskolai éveimmel, így ma is mély gyermekkori emlényeimet is ismertetni fogom.

¹ In: *Az igazság a Nagy Imre ügyben*. Századvég Kiadó és a Nyilvánosság Klub közös kiadása. Budapest, 1989. 113. p.

² Tóth Lajos: *A nagybirtokrendszer megszüntetése és a földműves nép földhözjuttatása*. In: *Tanulmányok Dr. Nagy László egyetemi tanár születésének 90. évfordulójára*. Acta Jur. et Pol. Szeged, Tomus XLV. 2004. (A továbbiakban: T. L.: *A nagybirtokrendszer*) 113. p.

³ ESTÓK – FEHÉR – GUNST – VARGA: *Agrárvilág Magyarországon 1848–2002*. Argumentum Kiadó. Magyar Mezőgazdasági Múzeum. Budapest, 2004. (A továbbiakban: *Agrárvilág Mo.-on*)

2. A fordulat évének (1947–1948 nyara) agrárkonceptiói és a jogi szabályozás

2.1. Az 1947 nyarától 1948 nyaráig eltelt hónapokat a szocialista történetírás nevezte el „a fordulat évének”. A fordulatot a szocialista történészek abban látták, hogy megtörtént a munkáshatalom kivívása, véglegesen megszilárdult hazánk nemzetközi helyzete (– a szovjet szövetséges ellenőrző csapatok itt maradásával – megjegyzés tőlem: T. L.) a szocialista táborban. Államunk barátsági, együttműködési és kölcsönös segítségnyújtási egyezményt kötött a Szovjetunióval, Jugoszláviával, Romániával, Lengyelországgal, Bulgáriával, Csehszlovákiával.

„[...] a dolgozó parasztságnak a munkásosztálytól még távolálló rétegeiben is megerősödött a bizalom a népi demokráciánk iránt.”⁴ (Kiemelés tőlem: T. L.) Az általam kiemelt idézet a történelmi tények tudatos meghamisítása. A fordulat éve a dolgozó parasztságban nem a bizalmat erősítette, hanem a teljes bizonytalanságot. Az 1947-es választások előtt az MKP még azt ígerte nekik, hogy eltörlik a már megélhetésüket veszélyeztető beszolgáltatási rendszert. Az 1948-as gazdasági évre az ígéretből semmi sem lett, sőt a földadót is természetben kellett megfizetni. A mezőgazdasági termelők tisztában voltak azzal, hogy az „oroszok” részére a jóvátételben esedékes búzát (ez 1948-ban 600.000 mázsa volt) nekik kell beszolgáltatni. A falusi lakosság körében az a hír terjedt el, hogy a Szövetséges Ellenőrző Bizottság tagjaként hazánkban maradt „orosz” hadsereget is nekik kell élelmezni, és erről nem a szovjet hadtáp godoskodik a szerződés szerint. Kezdetben többször előfordult, hogy az „orosz” katonák a parasztgazdaságokban önkényesen rekviráltak.

A „moszkoviták” közül a „trojka” (Rákosi Mátyás, Gerő Ernő, Farkas Mihály) kiváló tanítványai voltak Sztálinnak. *Legfőbb ellenségnek tekintették* az 1945 évi VI. tc. által létrehozott „nagygazdákat” (a 200–300 kh. földtulajdonnal rendelkezőket), és azokat a középparasztokat, akik a törvény alapján 100 kh-ig megtarthatták földtulajdonukat. Nekik az általam használt *terminus technikus* sem tetszett, így értelmezés nélkül átvették az orosz nyelvből a *kulák* szót, amely megszégyenítő bélyegül is szolgált. A Magyar Értelmező Kéziszótár 1992-es kiadása szerint a kulák „nagygazdát”, ugyanakkor „zsiros parasztot” is jelent.

1948-tól megindult a kulákság kegyetlen felszámolása. A koalíciós kormánnyal „büntető adót” (mezőgazdasági-fejlesztési adót) vetettek ki azokra a birtokokra, amelyek 15 kh-nál nagyobbak voltak, vagy aranykorona értékük meghaladta a 150-et. Elvették nagyobb földbérleteiket, és megtiltották földjeik szabad adás-vételét, hogy megmaradjanak kulákoknak. A falvakban „kulák listák” készültek az MKP (MDP) járási bizottságain, amelyekre felkerülni egyet jelentett a gazdasági ellehetetlenüléssel. Később jelentős részüket – hasonlóan a sztálini diktatúrához – fizikailag is likvidálták.

Szülőfaluhoz (a Bükk déli lejtőjén) nagyon kevés külterületi föld tartozik, így az ún. jómódú családok birtoka sem haladta meg a 20 kh-at. Viszont a szőlőhegyeken néhány családnak 4–5 kh. szőlője volt. Ezeket a családokat mégis a kuláklistára tették, mivel a szőlő művelési ágat ötszörös szorzóval számolták. Ugyancsak kulák listára került a kevés földdel, de cséplőgéppel rendelkező – a falumban tiszteletben álló – tulajdonos. Hasonló helyzetbe került a mozi tulajdonosa is.

A kuláklisták elkészítésénél nem vették figyelembe, hogy a középparasztok és nagygazdák nagy része az adott település legtapasztaltabb, „Aranykalászos gazdatanfo-

⁴ *Magyarország története II. 3. kiadás. Szerk.: MOLNÁR ERIK. Gondolat Könyvkiadó, 1971. 543. p.*

lyamot” is végzett birtokosai voltak. A kulákság elleni erőszak a fordulat évének végén, az MDP megalakulása után, a kemény diktatúra bevezetésével vette kezdetét, amelyre az ellenük hozott jogszabályok ismertetésénél térek vissza.

2.2. A fordulat éve az agrárium számára a *szövetkezet, a parasztság nyelvhasználatában a kolhoz és „csajka”-rendszer meghirdetését is jelentette*. A „csajka” szót nyilván a Szovjetunióból hazatért hadifoglyok terjesztették el, hiszen nekik ez volt az evőeszközük.

A magyar paraszt számára a kolhoz egyet jelentett a közöstől – munka közben kapott – csajkában adagolt étkezéssel.

A szövetkezeti rendszer bevezetése – mint ahogyan arra Nagy Imre felhívta a figyelmet – nem ment egyszerűen. Az MKP szövetkezetpolitikai irányelvei még figyelembe vették a parasztság ellenállását. „Nálunk ma még nincsenek meg a feltételei annak, hogy az egyéni gazdálkodás helyébe általánosan a termelőszövetkezetek lépjenek. [...] Az átmenet az egyéni gazdálkodásról a szövetkezeti gazdálkodásra lassú folyamat, mely a parasztság önkéntes elhatározását, továbbá türelmes átnevelését követeli meg. [...] a mezőgazdasági termelésben a szövetkezeti szektor még jó ideig nem játszhat döntő szerepet.” (április 22.)⁵

1948 július 12–14 között megtörtént a két nagy párt (MKP és az SzDP) egyesülése és létrejött az MDP (Magyar Dolgozók Pártja), mégpedig úgy, hogy a Függetlenségi Frontba összefogott pártoknak a baloldali vezetői és tagjai is átléptek az új pártba (Dobi István, Erdei Ferenc). Ezután a „moszkoviták” trojkája magához ragadta a vezetést, bátrabb és erőszakosabb lett. Annál is inkább mert ehhez a szovjet vezetéstől minden támogatást megkapott. *Pár nap múlva*, 1948 július 25-én meg is rendezték az első koncepciót, mégpedig a Földművelésügyi Minisztérium vezető munkatársai ellen.

„1948 július 25-én belügyminisztériumi közlemény jelent meg a Földművelésügyi Minisztériumban leleplezett összeesküvésről. A koncepció per részét képezte annak a szélesebb folyamatnak, melynek során a kommunista párt felgyorsította a polgári pártok és képviselők kiszorítását a politikai életből. Az agrártárca azért is vált könnyű célponttá, mert formailag még mindig kiscgazda irányítás alatt állt. 1948 májusában gazdasági jellegű vizsgálatok indultak a minisztériumban, de aztán hamarosan bekapcsolódott a politikai rendőrség is, amely fényt derített arra, hogy egyes visszaélések mögött szervezett, a népi demokratikus fejlődést ellenző politikai erők állnak. A rendőri nyomozás az állattenyésztési, az állami birtokkezelési, a kísérletügyi, a vízügyi és a szakoktatási főosztályokra terjedt ki. A két hónapig tartó nyomozás során 37 szabotázs-jellegű cselekményt tártak fel a »Horthy-feudalizmus fellegvárában«.

A szeptember közepén kezdődő tárgyaláson 84 vádlott állt a Budapesti Népbíróság előtt. A vádak szerint az agrártárca vezető tisztségviselőinek jelentős része antidemokratikus, reakciós csoportként szabotálta a mezőgazdaság fejlesztését. A 84 személy közül 64 főt ítélték szabadságvesztésre. Emellett jelentős tisztogatások kezdődtek a minisztériumban, több mint 130 elbocsátás történt. Ez a koncepció per – a kollektivizálás küszöbén – a gazdatársadalom számára is figyelmeztetés volt.⁶

1948 augusztus 20-án *Rákosi Mátyás – az MDP Központi Vezetőségének felhatalmazása nélkül – Kecskeméten az elhíresült ünnepi beszédében bejelentette a mezőgaz-*

⁵ In: *Agrárvilág Mo.-on*. I. mű: 280. p.

⁶ Uo. 279. p.

daság gyors szocialista átszervezését. Egyes agrárszakemberek – véleményem szerint is helyesen – ettől az időponttól számítják a magángazdaságok kollektivizálását. Az MDP központi vezetőségét Rákosi csak az 1948 november 27-i ülésén „tájékoztatta” az átszervezés üteméről, figyelmen kívül hagyva az MKP már idézett irányelveit.

„Nekünk ezt a kérdést 3–4 éven belül oda kell vinni, hogy a *magyar parasztság 90%-a rendes szocialista közös társas művelésben művelje földjét*”.⁷

Nagy Imre az MKP (később MDP) fórumain, de a „Falusi Osztály” c. folyóiratban is *kifejtette álláspontját*: Szerinte a *mezőgazdaság fejlődése a szocializmus felé két formában*, az egyéni gazdálkodás és a termelőszövetkezetek formájában fog végbemenni. Felhívta Rákosiék figyelmét a gyors, erőszakos kollektivizálás veszélyeire, negatív következményeire. Ő felismerte, hogy a falusi népesség döntő többsége idegenkedik a „kolhoz” és „csajka” rendszertől, és a gazdaságszervezés bizalma csak fokozatosan lesz megnyerhető. „A párt vonalától eltérő nézetei miatt” önkritikára kényszerítette a „*trojka*” Nagy Imrét, majd ezután kizárták a politikai életből. (A Közgazdasági Egyetem agrártanszékének vezetője és a Tudományos Akadémián akadémikus lett. Az MDP központi vezetősége igen kemény és igaztalan vádakkal állította félre a párt kiváló agrárszakértőjét.

„A Magyar Dolgozók Pártja Központi Vezetősége megállapítja, hogy Nagy Imre elvtárs felszólalásaiban, cikkeiben, különféle dokumentumokban olyan nézeteket képvisel, amelyek homlokegyenest ellentétesek a párt falusi politikájával: Nagy Imre elvtárs nézetei összefüggő rendszert képeznek, amelyek kimerítik a jobboldali opportunisták elhajlás fogalmát. Mint az egyéni gazdálkodó kisáru-termelő »parasztság érdekeinek« szószólója, Nagy Imre elvtárs ténylegesen a munkásosztály, a szocializmus érdekeivel szemben a termelőeszközök magántulajdona, a kulákság, a kapitalizmus védelmezőjeként lép fel, és ezzel letér a marxizmus-leninizmus útjáról.”⁸

Ebben az igazságtalan és hazug bírálatban két megállapítás igaz: „Nagy Imre elvtárs nézetei összefüggő rendszert képeznek”, és hogy Nagy Imre „az egyéni gazdálkodó kisáru termelő parasztság érdekeinek szószólója”. Tegyük hozzá: egyedül a moszkvíták közül.

2.3. Rákosiék már a fordulat évében el tudták érni, hogy a szocialista *föld- és szövetkezeti politikájukhoz megfelelő jogi szabályozás szülessen*. Nem engedték érvényesülni a végre megszületett és hatálybalépett első szövetkezeti törvényt (1947. évi XI. tc.). E helyett megjelentették a 8000/1948. évi Korm.sz. rendeletet a „földművelészet-szövetkezetekről” (továbbiakban: FMSZ). Felismerték, hogy az FMSZ-ek a „Hangya” szövetkezetekkel együtt már a háború előtt közkezdvelt szövetkezeti formák voltak. A falvakban foglalkozásra tekintet nélkül hatalmas taglétszámmal működtek. 1945-ben alkalmasak voltak arra, hogy a nagybirtokoknak fel nem osztható vagyontárgyait (mezőgazdasági gépek, szeszőrdék, majorsági épületek, kúriák, stb.) tulajdonukba vagy tartós használatukba vegyék, és többnyire ingyenes kölcsönzéssel támogassák az ezekkel nem rendelkező kisparaszti gazdaságokat. Az 1945. évi VI. tc-nek ezek a rendelkezései nem a Rákosiék érdeme, sokkal inkább a „földosztó miniszter” Nagy Imréé, Veres Péteré és a törvényt támogató Nemzeti Parasztpárté.

⁷ Uo.: 280. p.

⁸ Uo.: 281. p.

A hivatkozott kormányrendelet kiadása nem volt hátsó szándék nélküli. Alkotói figyelmen kívül hagyták a klasszikus szövetkezeti elveket, mert az volt a céljuk, hogy az FMSZ-eket a szocialista mezőgazdasági szövetkezés „bölcsőjévé” tegyék. Az FMSZ-ek célját – korábbi tevékenységükkel ellentétben – az alábbiak szerint határozták meg:

- a tagok tulajdonában álló, a földosztás során juttatott ingatlanokon a *tervszerű gazdálkodás megerősítése*;
- a termeléshez szükséges eszközök és anyagok beszerzése;
- a *parasztnak terményeinek összegyűjtése és értékesítése*;
- a jogi személyiség nélkül alakítandó *mezőgazdasági termelőszövetkezeti csoportok részére jogügyletek megkötése*.

1948 augusztusában már olyan bátor volt a politikai és a szakmai vezetés, hogy felrúgta a magántulajdon szentségének eddig hirdetett polgári jogi alapelvét, és megjelentették a 9000/1948/VIII.29./Korm. sz. rendeletet az állam előhaszon-bérleti jogáról. Ez a rendelet kimondotta a *kulákhaszonbérletekre* (nagyhaszonbérletekre), a földműveléssel *nem élethivatásszerűen foglalkozó személyek földjeire* (1945-ben az ő földterületüket 100 kh-ig hagyták meg!), és a jogi személyek tulajdonában lévő földekre az állam előhaszonbérleti jogát. E jog gyakorlásával csak a „kulákoktól” kb. 250.000 kh. került az állam használatába. Mivel az állami szervek (állami gazdaságok) e nagymennyiségű föld műveléséről nem tudtak gondoskodni, a 12.000/1948. Korm.sz. rendelettel – átmeneti jelleggel – életre hívták a *földbérlet-szövetkezeteket*. Ezeket már a mezőgazdasági termelőszövetkezeti csoportok „csfáinak” kell tekintenünk. Az alapítás feltétele volt, hogy 10 dolgozó paraszt (nyilván akik kevés földdel rendelkeztek) mindössze 30 kh föld megművelésére vállalkozzon az állam használatába került területből. Sajátos helyzetük tehát abból adódott, hogy elnevezésükkel ellentétben nem a tulajdonostól bérelték a földet, hanem azt az államtól kapták többnyire ingyenesen. Azért voltak átmenetiek, mert ezekből nőttek ki a mezőgazdasági termelőszövetkezeti csoportok, amelyek pedig 1-2 éven belül teljesen megszűntek.

Rákosiék a lenini fokozatosság elvét nem a mezőgazdasági termelőszövetkezetek időbeli szervezésében látták, hanem a szervezet típusában, a termelőeszközök és a földhasználat társadalmasításának fokában, a közösen végzett munka terjedelmében, a munkaszervezetben és a jövedelemelosztásában.

Ennek megfelelően megjelentették a 14.000/1948 Korm. sz. rendeletet a *mezőgazdasági termelőszövetkezeti csoportok három típusáról*. Maga a jogszabály igen rövid volt, mert a három típusra külön-külön *kötelező mintaalapszabályokat adtak ki*. Ezek nem minták voltak, mert lényegében csak a csoportok nevének helyét pontoszták ki, a minta szövegéhez a megalakult csoportok nem nyúlhattak. A három csoportot a szocialista szövetkezeti diszciplína az alábbiak szerint határolta el.

„a) Az I. típusú, ún. *táblás termelőszövetkezeti csoportban* az alapvető mezőgazdasági munkálatokat, mint pl. a szántást, vetést a tagok közösen végezték, a többi munkát azonban rendszerint egyénileg végezték el. Éppen ezért a szántás, illetőleg a vetés után a földet meg kellett osztani. A tagok a termést maguk takarították be, s azzal maguk rendelkeztek. Ez utóbbi nem a szerző tévedése, mert a tszcs tagokra is vonatkozott a beszolgáltatási kötelezettség! (Megjegyzés tőlem – T. L.) Minden tagnak azonban hozzá kellett járulni a közös költségekhez, valamint a tartalékalapok képzéséhez.

b) A II. típusú ún. *átlagosztású termelőszövetkezeti csoportban* a munkálatok legnagyobb részét közösen végezték. A földet itt is táblába kellett vonni s a közös munká-

ban mindenki az által bevitt földterület arányában vett részt, a termést az aratás után közös szérűre hordták, közösen csépelelték ki s a közös költségek fedezésére, a gazdálkodás következő évi kiadásaira, valamint a tartalékolásra szükséges takarmánymennyiségek visszatartása után fennmaradó részt a vetésterület arányában osztották fel.

c) A III. típusú ún. *közösen termelő szövetkezeti csoport* a mai mezőgazdasági termelőszövetkezet előfutára volt. A csoport tagjai tulajdonukban és használatukban lévő földeket kötelesek voltak közös használatba adni, s háztáji gazdálkodás céljára tarthattak meg 1–2 kat. holdat. A munkát üzemterv alapján közösen – brigádban és munkacsoportban – végezték s a jövedelemelosztás a végzett munkának megfelelően, munkaegységenként történt. A saját tulajdonban lévő föld után a csoport földjáraadékat vagy haszonbért fizetett.⁹

Oktató munkám során állandóan hangsúlyoztam hallgatóimnak, hogy Rákosiék az egyes csoportokat nemcsak a fokozatosság elve alapján állapították meg, hanem a parasztság rétegződése alapján. Az I. sz. csoportot a legnehezebben megnyerhető „kulákoknak” (nagygazdáknak) szánták. A III. számút a legelemibb termelőeszközökkel, igavonó állatokkal sem rendelkező agrárproletároknak, végül a II. számút a fennmaradó parasztoknak. Ismereteim szerint a munkavégzés és az elszámolás bonyolultsága miatt II. sz. tszcs alig alakult meg hazánkban.

A fordulat évében hozott, általam ismertetett jogszabályok alapján, megkezdődött a Rákosi nevéhez kötött diktatúra az agrárjogi viszonyok átalakításában is. A tszcs-k erőszakos szervezésének módjairól külön tanulmányt lehetne írni, így most egyetlen példát hozok fel. Legyen szabad édesapám beléptetését ismertetni. A falumban Ő volt az FMSZ-tagok által megválasztott ügyvezető-elnök. A járási pártbizottság vezetői közölték vele, hogy ha nem lép be a III. típusú tszcs-be (összesen 2,5 kat. hold földünk volt) nem lehet tovább elnök, mert neki példát kell mutatnia. Ő önként „példát mutatott”.

3. Agrárjogi viszonyok 1949 és 1953 között

3.1. Amint arra a 2. pontban már utaltam, a szocialista történészek 1947/48 nyarát tekintették a „fordulat évének”. Véleményem szerint – jogi aspektusból – az igazi fordulat éve az 1949-es naptári év volt, a következők miatt:

a) 1949 márciusában megalakult a Függetlenségi Népfront.

b) Május 15-én országgyűlési választásokat tartottak, ahol a Magyar Függetlenségi Népfront-ba tömörült pártok közös listával indultak. A Népfront jelöltjei 95,6 %-os „győzelmet arattak”, így létrejöhett az egypárti állam, illetve a proletárdiktatúra.

c) Augusztusban az országgyűlés elfogadta az első frott alkotmányt, amely az eddigi köztársasági államformát „Népköztársaságira” változtatta. Alkotmányjogász professzorem (Kovács István akadémikus) már az 1961/62-es tanévünkben rámutatott arra, hogy az 1949 évi XX. tv. legnagyobb téves állítása az volt, hogy a Magyar Népköztársaságban „minden hatalom a dolgozó népé”. A sztálini alkotmányunkat augusztus 20-án – Szent István – napján hirdették ki és léptették hatályba, kifejezetten azzal a céllal, hogy megszüntessenek egy egyházi ünnepet, és helyébe állami ünnepként az Alkotmány ünnepét tegyék.

⁹ Dr. NAGY László: *Mezőgazdasági termelőszövetkezeti jog*. Egyetemi jegyzet. ELTE ÁJK Tankönyvkiadó. Budapest, 1962. 29. p.

d) Úgy gondolom vitathatatlan, hogy a szocialista népköztársasági államforma létrehozása sokkal jelentősebb volt annál, amelyet a szocialista történészek 1848/49 nyaránál felsoroltak.

3.2. Álláspontom szerint az agrárjogi viszonyok átalakításában is 1949 jelentette a döntő fordulatot.

a) A májusi országgyűlési választások után, a következő hónap 7-én Dobi István a megmaradt kisgazda párt elnöke alakított kormányt. Az agrártárca élére Erdei Ferenc, a Nemzeti Parasztpárt vezetője került. E kormány segítségével 10 napon belül (júniusban) Rákosiék megadták a „kegyelemdőfést” a kulákoknak és a „kétlakiaknak”. Kétlakiak alatt azokat értették, akik nem csak földművelésből éltek (pl. cséplőgépük volt). A 4.091/1949 (VI.16.) Korm. sz. rendeletnek nagyon szép, de hazug címet adtak: „*A mezőgazdasági ingatlanok és azok felszereléseinek felajánlásáról*”. Úgy gondolom magyarázatra sem szorul, hogy nem a kisgazdaságok földjeinek és nem létező gazdasági felszereléseinek önkéntes felajánlását várták, hanem a kulákokét és kétlakiakét. Merő hazugság volt a „Preambulumban”, hogy az állam csakis minden kényszersztól mentes és szabad elhatározásból eredő felajánlás alapján köt jogügyletet. Az már pedig egyenesen humoros rendelkezés volt, hogy a jogügylet létrejöhetett szóban is.

Ezzel szemben az igazság az volt, hogy a kulákokat vagy kétlakit az „elvtársak” – többnyire éjszaka – elvitték, és vagyontalanul engedték vissza. Cinikus megjegyzéssel addig kínozták, amíg az „önkéntes” felajánlás meg nem történt. A szóbeli nyilatkozatot nem lehetett cáfolni!

A falumban három esetben is ez történt. Természetesen azok a gazdálkodók is felajánlhatták földjeiket és gazdasági felszereléseiket, akiket a hatalom a gazdasági ellehetetlenülés állapotába juttatott.

b) A jogász számára önmagában sokat mond az a törvényjavaslat, amelyet egy június 11-én megalakult kormány már augusztus 18-a előtt, tehát két hónapos kodifikációs munka után nyújt be az országgyűlésnek. Különösen aggasztó a helyzet, ha ez az első szocialista alkotmány tervezetével történik meg. Mint korábban utaltam rá, az országgyűlés augusztus 18-án egyhangú nyílt szavazással már el is fogadta a javaslatot, két nap alatt ki is hirdette, és augusztus 20-ával hatályba is léptette.

Témánk szempontjából az 1949. évi XX. tv. eredeti szövegéből két rendelkezést kell kiemelnünk.

- A Magyar Népköztársaság [...] kötelességének tekinti, hogy [...] az önkéntes társulás és a közös munka alapján *működő termelőszövetkezetek támogatásával elősegítse a mezőgazdaság szocialista fejlődését.*
- A Magyar Népköztársaság *elismeri* az állampolgárok magántulajdonát.

E két alkotmányos rendelkezéssel a Rákosi-diktatúra szabadkezet kapott az erőszakos kollektivizáláshoz, hiszen a magán-földtulajdont az állam csak elismerte, viszont a szövetkezeti mozgalmat, a földek társadalmasítását támogatta.

c) A két alkotmányos rendelkezés alapján az Elnöki Tanács megalakulása után – valószínűleg az első ülésén – gyorsan „megadta az első pofont” a magánföldtulajdonnak. Az 1949. évi 3. sz. tvr.-tel, az új jogszabályi formával, *elrendelte a részleges földrendezést*, illetve a részleges tagosítást. A tvr. végrehajtásáról a földművelésügyi miniszter 16.100/1950. (VIII. 23.) számú rendelete gondoskodott.

A tagosítás úgy történt, hogy a település külterületén olyan nagyságú *táblákat* jelöltek ki, amelyek összes mértéke megfelelt a tszcs tagok által bevitt parcellák összegének.

Ha a táblába eső föld tulajdonosa nem lépett be a szövetkezeti csoportba, az *ősi családi föld használatát társadalmastították*, és helyette csereföldet kapott. Csereföldet azokból a földrészekből kapott, amelyeket a belépők vittek be a közösbe, de azok nem estek a kijelölt táblákba. Szükség esetén az ún. állami tartalékföldek (a kulák által „felajánlott” földek) is felhasználhatók voltak.

Talán felesleges is mondanom, hogy a település legjobb, gépi művelésre legalkalmasabb területén jelölték ki a tszcs tábláit, csereföldként pedig azokat a parcellákat, amelyek még igavonó állattal is nehezen voltak művelhetők. Érdekessége volt a jogi szabályozásnak, hogy a földművelésügyi miniszter „Közleményben” tette közzé, hogy a következő évben melyik településen kell a részleges tagosítást végrehajtani. Az 1950-es évre 1.140 községet jelölt ki.

d) 1949 augusztus 26-a után a hatalom megtörte azt az ősi polgári jogi alapelvet, hogy a tulajdonjog három részjogosítványt jelent: a birtoklást, a használatot és a rendelkezést. Ezzel elkezdődött a szocialista hatalom nagy taktikája, a *magántulajdonban lévő földek használatának társadalmastítása*. Az MDP Politikai Bizottsága 1949 márciusában úgy határozott, hogy az első ötéves terv (1950–54) során véghez kell vinni a kisparaszti gazdálkodásról a nagyüzemi gazdálkodásra való áttérést. A párt vezetői úgy tervezték, hogy 1954-re a földterület 60 %-át a termelőszövetkezetek, 6 %-át pedig az állami gazdaságok műveljék. Ez azt jelentette, hogy 1954-re a termőföldek 2/3-át társadalmastítani kell!¹⁰

e) A Politikai Bizottság agrárpolitikájával szemben a „félreállított” Nagy Imre is megszólalt. A *középparasztsághoz való viszony* c. írásában kifejtett sok bírálatból a következőt tartom szükségesnek idézni: „A szövetkezeti kérdésben kialakult vita során abból indultam ki, hogy a kollektivizálásra való áttérésre a néhány esztendő kevés, hogy az ilyen perspektíva irreális. Mi támasztja alá ezt a felfogásomat? Mindenek előtt az a tény, hogy parasztságunk a földmagántulajdon alapján áll, és mély gyökerei vannak benne az egyéni gazdálkodásnak. Ezekről az évszázados gazdálkodási és tulajdonviszonyairól nem tud egyik napról a másikra lemondani. Ehhez – mint Lenin mondotta – egész korszakra van szükség, amelyet, *ha a dolgok jól mennek, egy-két évtized alatt be-futhatunk*. Az ilyen mélyen gyökerező termelési és tulajdonviszonyoktól való elszakadáshoz először is elég hosszú idő, másodsor pedig elég sok tapasztalat kell. Szerintem pár év ehhez túl kevés, annál is inkább, mert a tapasztalatszerzést megnehezíti az a körülmény, hogy pár esztendő alatt nem alakulnak ki tömegesen olyan szövetkezeti nagyüzemek, amelyek példáján, eredményein okulva, parasztságunk feladná kistulajdonát, egyéni termelését, és kollektív gazdaságokba tömörülne.”¹¹

f) A nagyüzemi táblák műveléséhez 1949-ben létrehozták az *állami tulajdonú gépalomlásokat*, ahonnan a tszcs-k bérelhették a gépeket. A bérleti díjat terményben kellett megfizetni, így ez is a terménybegyűjtés eszköze lett. A „kőrmös Hofher” traktorokra a 14 év feletti fiatalokat képezték ki. Korabeli fotókon még látható, hogy a lányokat is. A traktoros foglalkozás lehetőséget adott arra, hogy a falusi fiatalok nagy része meneküljön a tszcs-ben végzett kézi munkától. Ezt tette az idősebb bátyám is.

¹⁰ In: *Agrárvilág Mo.-on.* I. mű. 283. p.

¹¹ NAGY Imre: *Egy évtized. Válogatott beszédek és írások (1948–1949)*. II. kötet. Szikra. Budapest, 1954. 160–162. p. (A továbbiakban: NAGY IMRE: I. mű.)

3.3. Az Alkotmány helyett az 1950. évi I. tv. szabályozta a *közigazgatás helyi szervezetét*. Bevezette a *tanácsrendszert*, mégpedig úgy, hogy az eddigi 25-höz képest 19 megyét, illetve megyei tanácsot hozott létre. A megyén belül járási tanácsok alakultak, amelyeknek mezőgazdasági osztályai voltak felelősek a járási pártbizottságok döntéseinek végrehajtásáért. *1950-től tehát a járási pártbizottságok (azok fizetett munkatársai) és a járási tanácsok mezőgazdasági osztályai lettek a parasztság számára a proletárdiktatúra helyi gyakorlói.* Különösen fontos feladatuk volt a beszolgáltatási, illetve a begyűjtési tervek helyi teljesítése. A központi hatalom 1950. január 2-án tette közzé az I. ötéves terv számait, amelyeket járási szintig bontottak le, és tettek kötelezővé. Ezután a járási „elvtársak” határozták meg, hogy egy-egy faluban mit és mennyit kell termelni. Szülőfalumban hagyomány volt a napraforgó termesztése. A gazda maga vitte a család által kimorzolt magvakat az olajütőbe, és ezzel pótolta a hiányzó zsírt. A zsírbeadási kötelezettség azt is terhelte, aki az adott évben nem tudott disznót vágni. A napraforgó termesztése helyett mégis a repce termesztését írták elő, általuk meghatározott földterületen. Hasonló anomália volt a fekete ribizli termesztésének előírása meghatározott mennyiségben, mert a szőlőhegyeken mindenkinek csak piros termése volt. A fekete ribizli a vörös „műborok” és szörpök festéséhez kellett.

A 133/1950 (V. 7.) Mt. sz. rendelet lehetővé tette, hogy az eddig „megerősödött” III. típusú tszcs-k kiváljanak a földműves szövetkezetekből, és önálló jogi személyiségű termelőszövetkezetekké alakuljanak át. A kormány ekkor is kötelező mintaalapszabályt mellékel a rendelethez. A mintaalapszabály erősen hasonlított a szovjet kolhozok alapszabályaihoz, kis túlzással azok magyar nyelvre történő fordítása volt. A szovjet kolhozok maradvány-elszámolásúak (*artyel*) voltak, ezért a jogi szakirodalom ettől az időponttól számítja hazánkban is az „artyel” típusú mezőgazdasági termelőszövetkezetek erőltetett létrehozását. 1950 végére 2185 tszcs-t (I–III. típusút együttesen) bírtak létrehozni az országban, de ezek nagy része nem felelt meg a kolhoz formának, illetve tagsága nem akarta az átalakulást.¹²

Véleményem szerint az 1950-es évek végének *legnagyobb agrárpolitikai eseménye* az volt, hogy december 16-án az Elnöki Tanács Élelmezési Minisztérium főállításáról döntött, és élére Nagy Imrét nevezte ki. Ehhez nyilván szükséges volt az MDP KV Titkárságának, illetve a „Trojkának” a javaslata, hozzájárulása.

A hozzájárulás, illetve a javaslat azért nem volt váratlan, mert már 1949-ben az MDP Központi Vezetőségének ülésén felszólalhatott Nagy Imre. Felszólalásának címe: „Pártunk összeforrása a dolgozó parasztság tömegeivel”. Joggal vethető fel az is, hogy Rákosiék azért állították az új tárca élére, hogy a népszerűtlen intézkedéseket, rendeleteket ő hozza meg (jegyrendszer, fejadag megállapítása, beadási kötelezettség, mezőgazdasági termékek forgalma, stb.).¹³

3.4. Az MDP. 1951. február 24. – március 2. között tartotta a II. kongresszusát. Témánk szempontjából ez azért volt jelentős esemény, mert az I. hároméves terv túlteljesítésén (két és fél év alatt teljesítették) felbuzdulva, az első ötéves terv 1950-ben megállapított számait irreálisan felemelték. A mezőgazdaságét 35 %-ról 50 %-ra, a teljes szocialista átszervezéssel egyidejűleg. A beruházások összegét 51 milliárd forintról 85 milliárdra emelték, amelyből elsősorban a nehézipari beruházásokat akarták fedezni. Óriási

¹² In: *Agrárvilág Mo.-on.* I. mű. 293. p.

¹³ NAGY Imre: I. mű. 1063–175. p.

aránytalanság alakult ki a mezőgazdasági és az ipari beruházások között az ipari javára. (Dunapentelei–Sztálinvárosi Vasmű, Leninvárosi Vegyiművek, Tiszalöki Vízierőmű, Komlói Szénbánya, Fegyver és Gázkészülék Gyára stb.) A gigantomániás nagyberuházások nem csak óriási terhet jelentettek a mezőgazdaságnak (beszolgáltatás, magas adó, stb.), hanem a nemzeti jövedelem nagy részét is felemésztették, így a tervezett életszínvonal sem emelkedett, sőt csökkent a reálbér.¹⁴

Agrárjogi szempontból a Tiszalöki Vízierőmű építését külön is ki kell emelnem. Ennek több oka van.

a) A többi nagyberuházásnál a falvakból is „toboroztak” munkaerőt, tehát a tszcs-től menekülőket is fogadták. Komlón több tízezer munkás lakott a barakkokban, az Eger melletti Fegyver és Gázkészülék Gyárát szintén több ezer „bányász” építette. Részükre még lakótelepet is biztosítottak. A recski lágerhez fogatos fuvarozó gazdákat „kádereztek le”, mielőtt munkába állították volna. A falumból 8–10 gazda dolgozott Recskén, nyilván a kerítésen kívül. (Az üres és a megrakott szekereket az örök vették-adták át, és minden alkalommal megmotozták.)

A Tiszalöki Vízierőmű építésénél „szabad” magyar munkaerőt nem alkalmaztak, hanem a Szovjetunióból hoztak 1500–2000 – többnyire német – hadifoglyot, akik között az erőmű kivitelezéséhez is értő mérnökök, többnyire magas rangú tisztek is voltak. A kubikos munkához pedig viszonylag erős közkatonaikat válogattak. A láger a mű elkészültéig működött.

b) Az erőmű helyét a magyar párt- és állami vezetők döntötték el, *környezetvédelmi hatásvizsgálatok nélkül*. Az SZTE Gazdaságföldrajzi Tanszékének egyik docense, a hidrológiai tanulmányok kandidátusa, az 1960-as évektől kutatta a Duna–Tisza-közének vízháztartását. Kutatásai alapján tudományos meggyőződéssel állította és publikálta, hogy az erőmű csúcsrajárásával az *Alföld erőmű alatti részének vízháztartását tönkretették, illetve teszik*. A duzzasztás erősen befolyásolja a talajvízszintet, ezáltal a mezőgazdasági termelés eredményességét. A talajvizsgálataikon kívül bizonyítékul hozta fel azt a tényt is, hogy a *délalföldi ún. bővizű szikes tavak jelentős része már kiapadt*, és a többi vízszintje is alacsonyabb a korábbi évtizedekhez viszonyítva. A „titokban épült erőmű” környezeti hatását egy kisebb Bős-Nagymaros-i beruházáshoz hasonlította, csak amíg ott a „vizes lobbival szemben” részeredményt értek el a környezetvédők, addig Tiszalökről a Rákosi-korszakban még beszélni sem volt szabad, a Kádár-korszakban pedig nem „illett”.

Az Agrár és Környezetvédelmi Tanszékünk munkatársaival és német vendégprofesszorunkkal személyesen látogattuk meg a vízi erőművet, hogy „hallgattassék meg a másik fél is”. Sajnos a Környezetvédelmi Felügyelőség szakembere nem vállalta a tájékoztatást, így csak a vízmű üzemeltetőjének egyik mérnöke mutatta be az erőművet, és mesélte el építésének történetét. A környezeti káros hatást cáfolta, pontosabban tagadta, de indoklása – legalábbis számomra – nem volt eléggé meggyőző. Előnyként említette, hogy a duzzasztással a Hortobágyi Nemzeti park élővilágának is biztosítják a szükséges vízmennyiséget.

c) Nem tartozik szorosan a témához, de a Rákosi-rendszer kegyetlenségét szemlélteti a következő történet. Ismeretem szerint ez először jelenik meg írásban.

1953-ban Sztálin halála után a szovjet gulágokon lázadások törtek ki. Ez a hír a tiszalöki lágerbe is eljutott, és az ott raboskodott hadifoglyok is fellázadtak. A fegyveres

¹⁴ Magyarország története I. mű. 549. p.

őrség sortűzzel válaszolt, majd a sok halottat tömegsírba temették. Arról nem kaptunk tájékoztatást, hogy négy hadifogoly főtisztnek kik és mikor állítottak sírkövet, külön-külön a nevük és adataik feltüntetésével. A jelképes kis sírhely az erőmű zárt területén van, így ezt is fegyveres őrök őrzik. Egyébként a ma már bekamerázott területre lépni csak külön engedéllyel lehet.

Összegezve az eddig leírtakat, a „vas és acél országa” felépítésének terve óriási terhet és kizsákmányolást jelentett az agrárszektornak. A diktatórikus eszközök, a valóban kolhoz mintára szervezett tszcs-k és szövetkezetek elrettentő például szolgáltak a szocializmus későbbi időszakában is.

„Már az új minisztériumban készült el az 1952–52-es gazdasági évre szóló *beszolgáltatási rendeletervezet*, amelyet a két hónapja kinevezett éllelmezési miniszter, Nagy Imre terjesztett a MDP Titkársága elé 1951. február 21-én. A minisztériumi javaslat a termés 78,2 %-ának állami begyűjtését irányozta elő, szemben az előző évi 75 %-os aránnyal. A minisztertanács március 16-án fogadta el a tervezetet. A Rákosi-korszakban az Elnöki Tanács 1951. évi 10. sz. törvényerejű rendelete emelte meg a legnagyobb mértékben a paraszti terheket.”¹⁵ (Kiemelés tőlem – T. L.)

Engedtessek meg nekem, hogy a *begyűjtés gyakorlati megvalósítását* szülőfalum, konkrétan hét tagú családjunk példáján mutassam be. Hegyvidéki falu lévén a kis porták miatt a „Felvég” után minden gazdának volt ún. szérűskertje. Itt történt a cséplés. Az államosított („önkéntesen felajánlott”) cséplőfelszerelés és egy hitelesített nagy mázsa az Fmsz tartós használatában volt. A felszereléseket minden asztaghoz kísért egy begyűjtési ellenőr. A mi esetünkben „lehűsölt” a szilvafasor alá, irataival együtt. Amikor a mázsa megtelt, ő végezte el a mérést és vezette a nyilvántartását. A cséplés végzetével a kaláka enni- inni tért, az ellenőrrel pedig következett a termés elosztása. Első volt a gépek használati díja az állam részére, tiszta búzában. Ezután következett a család fejadagjának kimérése. A begyűjtési ellenőr először az ocsúval (a kicséplelt gabonának a cséplődob rostáján különvált szemetes részével) teli zsákokat akarta a mázsára rakatni, és beszámítani a fejadagba. Édesapám „nem tyúkok az én gyermekeim” megjegyzéssel, dulakodásba menő vitába keveredett az ellenőrrel. Szerencsére a rokonoknak sikerült őket szétválasztani, így a „tyúkoknak” külön maradt a fejadagjuk. A terménybegyűjtő hely az „Alvég” utáni malom raktára volt, ahová a vérig sértett szegény apámmal a falun végigkocsikázva, a szérűből azonnal teljesítettük a beadási kötelezettségünket. A raktáros újra mérte a mennyiséget, hogy útközben nem loptunk-e néhány zsákkal.

1951-ben az ország egész lakosságát sújtotta a *jegyrendszer bevezetése*. A cukorra és finomlisztre januárban (4/1951. Mt. sz. rendelet), majd áprilisban kiterjesztették a kenyérre is. Májusban felállították az Országos Közellátási Jegyközpontot. Júliusban a földműves családok fejadagját a beadás mennyiségétől tették függővé. Szeptember végén a burgonya forgalmát és szállítását korlátozták. Decemberben viszont a 1034/1951. (XII. 2.) Mt. sz. határozattal megszüntetik a jegyrendszert, s felszabadítják a mezőgazdasági termékek forgalmát.¹⁶

A tárgyilagosság kedvéért meg kell állapítanom, hogy Nagy Imre a Pártoktatók Házában tartott konzultáción az agrárágazat válságos helyzetéről egy szót sem szolt. Pedig a „Válogatott írások és beszédek” című kötetében a konzultáción elhangzott beszédének

¹⁵ In: *Agrárvilág Mo.-on*. I. mű. 286. p.

¹⁶ Uo. 275. p.

ezt a címet adta: „A mezőgazdaság szocialista építésének néhány elvi kérdése.”¹⁷ Ennek több oka lehetett. a) A konzultációs kérdéseket előre megkapta és csak ezekre válaszolhatott. b) Új miniszterként és a kormány tagjaként nem akarta bírálni azokat az intézkedéseket, amelyeknek meghozatalában ő maga is résztvett. c) Félte a „Trojka” újabb retorziójától. Rajk László kivégzése, Kádár János börtönbüntetése miatt erre minden oka megvolt. Az is elképzelhető, hogy mind a három ok együttesen hatott rá. Véleményem szerint így is „büntetés” volt számára, hogy 1952 januárjában begyűjtési miniszterré nevezték ki. A parasztság többsége sem értette, hogy a „földosztó miniszterünk” hogyan lett a meggyűlölött beadási rendszer irányítója.

„1952–53 fordulójára drámai helyzet alakult ki az agrárszférában. A földtől való menekülés (tömeges földfelajánlás, elhagyás stb.) következtében egymillió kat. hol terület állt műveletlenül. Ráadásul a beszolgáltatási kötelezettségek kíméletlen behajtása az ún. padláslesöprések nyomán olyan helyzet állt elő, hogy egyrészt az 1,2 millió parasztcsalád közül 800 ezernek nem maradt elegendő gabonája kenyérre és vetőmagra, másrészt pedig a termelőszövetkezeti tagok tízezrei „fejadag nélkül maradtak.”¹⁸ (Kiemelés tőlem – T. L.)

A „padláslesöprésként” elhíresült *terminus technicus* többnyire az agrártörténetsek és a szépirodalom jeles művelői találták ki. Ennek jogi értelmezése a szakirodalomban nem igen található. Ami a szülőfalumban történt, már kamaszként éltem át, és a borzasztó – emlékezetemből kitörölhetetlen – jogsértést ma már jogásként tudom szakmailag igazán elítélni.

A „padláslesöprést” jelképesen kell érteni, mert jogilag ez egy törvénytelen, engedély nélküli házkutatás volt az egész portán. A járási pártbizottság és a tanács mezőgazdasági osztályának alkalmazottai, fegyveres ÁVH-s kísérettel váratlanul jelentek meg a kiszemelt gazdánál. Az egész portát átkutatták padlástól a kamráig, illetve az istállók-tól a fészerig. Ha az általuk „feleslegesnek” ítélt terményt vagy terméket találtak, azt – jogi értelemben – lefoglalták az állam javára. Ha nem találtak semmit, akkor az ÁVH-s katona „talált” egy pisztolyt a portán (a saját zsebében előre előkészítettet vette elő), hogy a gazdát törvénytelenül őrizetbe vegyék fegyverrejtegetés miatt, és magukkal vi-hessék. Így hátha be fogja vallani a terményfelesleget. Ez a módszer elrettentésül is szolgált az egész falu számára.

A mi padlásunkat nem söpörték le, „csak” anyagilag tették tönkre a családukat. Egy vasárnap reggel az udvarunkon is megjelent egy fent említett „csapat” és felszólították édesapámat, hogy mint az FMSZ ügyvezető elnökének neki is velük kell mennie. A cséplésnél történt konfliktusa miatt, és a gazdatársai helyzetét ismerve megtagadta a „söprésben” való részvételt. Hétfőn délelőtt a járási pártbizottság munkatársa egy „civil ruhás kísérel” jelent meg a szövetkezeti irodájában. Elkérte az íróasztalában tartott párttagkönyvet, mondván, hogy megszűnt a párttagsága. Azt is közölte, hogy az irodába többé nem teheti be a lábát, mert a szövetkezeti tagok által választott tisztsége is megszűnt. Ezzel a havi 250 Ft-os tiszteletdíját is elvesztette. Ezután a hét tagú család csak úgy tudott megélni, hogy 5 kh. földet vettünk kishaszonbérbe egy, a faluból már rég el-költözött családtól, a mi 2,5 kh-unk mellé. Számomra különösen fájdalmas volt, hogy ebben az évben nem tudtunk disznót vágni, és akkor ehettem zsíros kenyeret, ha a szomszédok adtak. (A beszolgáltatási mennyiséget édesanyám Egerben vásárolta meg.)

¹⁷ NAGY Imre: I. mű. 184–218. p.

¹⁸ In: *Agrárvilág Mo.-on.* I. mű. 293. p.

1952-ben jelentősebb agrárjogi jogszabály nem jelent meg, ha csak az nem, hogy szeptemberben az Mt. megszigorította a mezőgazdasági termelésre és begyűjtésre vonatkozó rendszabályok megszegői elleni intézkedéseket (80/1952. Mt. sz. r.), és előírta a kötelezően termelendő termények körét. (83/1952. Mt. sz. r.)

A politikai életben viszont csúcspontjára hágott a diktatúra. Rákosi Máttyás Magához ragadta a miniszterelnöki hatalmat is, amelyet viszont csak 1953. július 4-ig gyakorolhatott.

1952 novemberétől Nagy Imre lett a kormány elnökhelyettese, amely már előrevetítette a Rákosiékkal szemben kialakult ellenzék színrelépését.

4. Agrárjogi viszonyok 1953-tól az 1956-os forradalomig

4.1. A 2. pontban említett ellenzék vezéregyénisége természetesen Nagy Imre volt. A Minisztertanács 1953 február 23-ára országos értekezletet hívott egybe a tavaszi mezőgazdasági munkák főfeladatainak megvitatására. A megnyitó beszédet Nagy Imre tartotta, és a feltett kérdésekre is ő válaszolt. Mint az agrárágazatért felelős kormányelnökhelyettes őszinte, tárgyilagos és főleg szakszerű elemzést adott az őszi munkák állásáról, a hatalmas lemaradásról, és ezek alapján jelölte ki a tavaszi feladatokat. Fő feladatként „minden talpalatnyi föld megművelését” hangsúlyozta. (Korábban már idéztem, hogy kb. egy millió kh. termőföld hevert paragon.) Az 1952-es év kedvezőtlen időjárásával összefüggésben a következő mondatát kell idéznem: „Ezt tetézték a felszabadulás óta még elő nem fordult súlyos hibák és mulasztások, amelyeket a mezőgazdaság vezető szervei, a Földművelésügyi Minisztérium és az Állami Gazdaságok és Erdők Minisztériuma, valamint alsóbb tagozatai elkövettek.”¹⁹ (Kiemelés tőlem – T. L.)

Ha szabad Nagy Imre szavait parafrázálnom, a felszabadulás óta még nem fordult elő, hogy ilyen nyílt és kemény bírálat a mezőgazdasági vezetők előtt elhangzott volna.

4.2. 1953. március 5-én bekövetkezett a világra szóló esemény, meghalt J. V. Sztálin. Ettől kezdve nem csak a Szovjetunióban, hanem hazánkban is felpörögtek az események. Terjedelmi korlátaim miatt előbb ezek kronológiáját ismertetem, majd kiemelem a témámhoz szorosan kapcsolódóakat.

- a) Május 17.: Országgyűlési választások
- b) Június 13–16.: A magyar vezetőket (Nagy Imrét is) Rákosival az élen kirendelték Moszkvába.
- c) Június 25–28.: Az MDP Központi Vezetőségének ülése.
- d) Július 4.: Rákosit lemondatták a kormányelnöki funkciójából, és helyette az országgyűlés Nagy Imrét választotta meg, aki új kormányt alakított. Első elnökhelyettese Hegedűs András lett, aki az FM tárca vezetését is átvette Erdei Ferenc-től.
- e) Július 4.: A Nagy Imre kormány „új szakaszt” hirdetett meg az agráriumban.
- f) Július 12.: A beszolgáltatási rendszer engedményeiről szóló 1953. évi 12. sz. tvr. kihirdetése.
- g) Augusztus 23.: Kormányrendelettel csökkentették a parasztság adóterheit.

¹⁹ NAGY Imre: I. mű. 249–269. p.

- h) Szeptember 19.: 1053/1953. (IX. 19.) Mt. sz. határozat a tsz-ek megszilárdításáról és a tagok érdekében nyújtandó kedvezményekről.
- i) Szeptember 25.: 4/1953. (IX. 25.) FM. sz. rendelet a mg-i tsz-ekből való kilépés és a tsz-ek feloszlásával kapcsolatos eljárási szabályokról.
- j) Október 12.: Az Mt. és az MDP Központi Vezetőségének 1.070/1953. (X. 12.) sz. együttes határozata a tsz-ek „Mintaalapszabályáról”.
- k) December 13.: 1953. évi 27. sz. tvr. a beadási kötelezettség három évre szóló rögzítéséről.
- l) December 19.: Az MDP Központi Vezetőségének ülése a mezőgazdaság fejlesztésére kidolgozott program megtárgyalásáról.

ad b) Az új szovjet pártelnökség tagjai a következőkkel bírálták Rákosit: túlzott iparosítás; a hadsereg felduzzasztása; erőszakos kollektivizálás; az életszínvonal csökkenése; ellátási zavarok; adminisztratív módszerek; önkényeskedés; koncepciós perek; személyi kultusz.²⁰ Ezekért szólították fel, hogy mondjon le kormányfői tisztségéről, és akkor megmaradhat az MDP első titkárának. (Nyilván nem kapta meg a sztálini érához hasonló szovjet támogatást.) Ezen a tárgyaláson javasolta a szovjet vezetés, hogy Nagy Imrét kell megválasztani a Minisztertanács elnökéül.

ad e) Nagy Imre – megválasztása után – *ismertette kormányának programját az országgyűlés előtt*.²¹ Beszédéből csak néhány kiragadott idézetet adok ízelítőül.

„A kormány a gazdaságpolitika terén azt a közmondást tartja szem előtt, hogy addig nyújtózkodjunk, ameddig a takarónk ér. [...] Nyilvánvaló, hogy ebben a tekintetben lényeges módosításra van szükség.” *„Minden eszközzel megszilárdítjuk a paraszti termelés és tulajdon biztonságát.” [...] a kormány továbbra is messzemenő támogatásban részesíti a termelőszövetkezeteket, kölcsönökkel és beruházásokkal hozzájárul gazdálkodásuk fejlesztéséhez, tagjaiknak boldogulásához, mert meggyőződése, hogy a parasztság felemelkedésének ez a legjárhatóbb útja [...] A törvényesség megszilárdítása a kormány egyik legfontosabb feladata”.* (Kiemelések tőlem – T. L.)

ad j) A birtokban lévő eredeti kiadású *Mezőgazdasági Termelőszövetkezeti Mintaalapszabály* (Kiadta a Termelőszövetkezeti Tanács) jogalkotási kuriózum, mert az Mt. és az MDP Központi Vezetőségének együttes határozata erősítette meg. Az 1949-es Alapszabályminta helyett a neve Mintaalapszabály lett, de a lényeg nem változott. Ez utóbbinak 44. pontja szerint is „Ez az alapszabály a mezőgazdasági termelőszövetkezet minden tagjára kötelező”. A tsz-eknek nem volt más lehetőségük, mint a szó szerinti szöveget egyetlen közgyűlési határozattal elfogadni. A szovjet kolhozok alapszabályaitól viszont már sok rendelkezése eltér. Pl. a gazdasági év végén megengedi a kilépést és vele együtt a földkiadást. A kötelező munkaegységet differenciáltan limitálja.

Az 1953-as év nemcsak a jogalkotásban ilyen gazdag, hanem *az új agrárpolitika hirdetésében is*. Nagy Imre felszólalt a budapesti pártaktíva-értekezleten. (Július 11.) Beszédet mondott Kecskeméten a bács megyei tsz-i tanácskozáson (szeptember 29.), majd a mezőgazdaság kiváló szakembereinek értekezletén (október, Bp.).²²

²⁰ In: *Agrárvilág Mo.-on*. I. mű. 294. p.

²¹ A beszéd teljes szövegét ld. NAGY IMRE: I. mű. 349–377. p.

²² Uo: 377–402. p.

Az új kormányprogramot alsóbb szinteken a helyi párt- és állami vezetőknek kellett ismertetni, amely gyakran bizonytalanságot okozott, főleg Rákosi híveinek körében.

4.3. Nagy Imre 1954 január 23-án beszédet mondott az Országházban. Beszámolt a kormány félévi tevékenységéről, és kijelölte az 1954. évi feladatokat. Az 1953-as esztendőt mérőföldkönek nevezte az ország fejlődésének útján. Témám szempontjából a beszéd egyértelművé teszi Nagy Imre álláspontját az agrárkérdésben. „Nagy feladatok hárulnak a parasztság legszélesebb termelőrétegére – a középparasztságra, amely ma a mezőgazdasági termelés központi tényezője.” Ugyanakkor „A mezőgazdasági termelés fejlesztésében, a termékbőség biztosításában kimagasló szerepük van a termelőszövetkezeteknek, amelyeknek a nagyüzemi gazdálkodás nyújtotta előnyökre és a messzemenő állami segítségre támaszkodva, a hozamok növelésében – az *egyéni gazdaságokat megelőzve – az élre kell kerülniök.*”²³ (Kiemelés tőlem – T. L.)

Az idézetek egyérelművé teszik, hogy Nagy Imre a *kettős út* – az egyéni gazdaság és a szövetkezés – híve volt. Rákosiékkal ellentétben vallotta az egyénileg gazdálkodó paraszt és a szövetkezeti tag egyenrangúságát. *Szövetkezet-párti álláspontját* (tehát nem csak mezőgazdasági) jelenti, hogy az 1954-es év fő feladatának jelölte meg *a földműves szövetkezetek fejlesztését is*. Ezeket alkalmassá kell tenni a falusi lakosság áruellátására. Ennek érdekében április 2–3-án – országos kongresszuson – létrehozták az Országos Földművesszövetkezeti Tanácsot.

Október 30-án a Földművelésügyi Minisztérium élére visszahozták a nagy szövetkezeti politikus, Erdei Ferencet. Hegedűs András „csak” a Minisztertanács elnökhelyettese maradt. Az FM hatáskörét azzal szűkítették, hogy létrehozták az Állami Gazdaságok Minisztériumát.

4.4. *Az 1955-ös év agrárpolitikája* azzal kezdődött, hogy január 8-án ismét kirendelték a magyar vezetőket Moszkvába. Hruscsov valószínűleg „megirigyelte” a magyar életszínvonal emelkedését, túlzottnak tartotta a nehézipar fejlesztésének visszafogását, a középparaszti gazdaságok fejlesztését.

Hruscsov és Molotov kemény bírálata most Nagy Imre vezetését marasztalta el, Rákosi és Gerő felelősségét fel sem vetették. Szerintük a kormány tért le a „helyes”, általuk megjelölt útról. Itt hangzott el Hruscsov elhíresült mondása, amely szerint „lesz vagy nem lesz háború, nekünk az ipart fejlesztenünk kell. Hiába lesz szalonna elég, ha nem lesz repülőgép, abból baj lesz.”

Nagy Imre a szovjetek bírálatára és Rákosiék követelésére sem volt hajlandó önkritikát gyakorolni. Most tudta, hogy amit kormányfőként tett az a mezőgazdaságban dolgozók (egyéni gazdák és tsz-tagok egyaránt) elismerését váltotta ki, és érezhette a munkásság elégedettségét is. Elnyerte Dobi Istvánnak, az Elnöki Tanács elnökének, volt baloldali kisgazdatársa bizalmát. De ami különösen erősítette önbizalmát, az a „népi írók” támogatása volt. Bár nem értett mindnyájukkal egyet, Veres Péter, Erdei Ferenc, Szabó Pál, Darvas József írásai nem csak rá, hanem az olvasó parasztságra is hatással voltak.

A diktatúra gépezete – a szovjet vezetés támogatásával – ismét beindult. Nagy Imrét revizionistának, időszakát revizionizmusnak, a marxizmus-leninizmus tanaitól eltért jobboldali elhajlónak propagálták. Április 14-én az MDP Központi Vezetősége – a

²³ In: *Agrárvilág Mo.-on.* I. mű. 298. p.

„Trojka”, illetve a Titkárság javaslatára – minden pártfunkciójából visszahívta a súlyosan megbetegedett Nagy Imrét. A négy nappal későbbre összehívott országgyűlés leváltotta miniszterelnöki tisztségéből is, és helyébe az eddigi helyettesét, Hegedűs Andrást választotta meg. Hegedűs András elsősorban pártmunkás volt, 1947-től 1956-ig tagja az MDP legfelsőbb vezető testületeinek. (1956. október 24-én kormányfőként a Szovjetunióba távozott.)

A diktatúra Nagy Imrét még az akadémikusi tisztségétől is megfosztotta. Az ezt követő másfél évben teljes visszavonultságban élt, de volt ereje ahhoz, hogy a párt Központi Vezetőségéhez beadványában figyelmeztessen arra, hogy „a sztálini módszerekhez való visszatérés katasztrófa-politika, amely a szakadék szélére sodorja az országot.”²⁴

Mivel Nagy Imre politikai nézeteivel nem tudtunk foglalkozni, legyen szabad történelmünkben előre futni, és a *Kádár-rendszer megalázó, koholt vádját is bemutatni*: „Nagy Imre 1955. decemberében elhatározta, hogy visszaállítja a régi ún. koalíciós pártokat, s ezekkel együtt alakít kormányt. (Részlet a per vádpontjaiból.)”²⁵

4.5. A Hegedűs-kormány említésre méltó agrárjogi jogszabályt nem alkotott. Rákosiék visszatértek a pártállami diktatúrához, és pártutasításokkal növelték a mezőgazdasági termelők adó- és beszolgáltatási terheit. A korábbinál még erőszakosabb kollektivizálási kampányba kezdtek. A mezőgazdasági termelőszövetkezetek 1953-as „Mintaalapszabályát” az 1067/1995 (VII. 28.) sz. Mt. és MDP együttes határozattal módosították. (A Párt megint jogalkotó lett!) A módosítás súlyosan sértette a szövetkezeti alapelveket. A 15. pont szerint ezután nem a gazdasági év végén lehetett kilépni, hanem az erőszakos „beléptetéstől” számított 3. év után. *A kilépési kérelmet a közgyűlés bírálta el, tehát megtagadhatta a kilépést.* A kilépő köteles volt viselni a tsz összes természetbeni és pénzbeni tartozásából ráeső részt. Földjét a még nem tagosított parcellákból, vagy az állami tartalékföldrökből (amelyek többnyire parlagok voltak) kellett kiadni. A kilépésre és kizárásra vonatkozó sajátos értelmezést adott a jeles jogtudós Perbíró József.²⁶

4.6. Az erőszakos kollektivizálásnak meglett az eredménye. 1956. közepére a termelőszövetkezetek száma 3.911-re nőtt, amelyhez még 952 III. típusú tszcs járult. Összesen tehát 4.863 lett a szövetkezeti gazdaságok száma. Az általuk használt földterület közel 2 millió 700 ezer kh-at tett ki, tehát az egy tsz-re eső átlagos nagyság kb. 555 kh volt. Az ország összes mg-i földterületének 13,6 %-át művelték. A tagok száma 295 ezer fő volt, amely azt jelentette, hogy egy tsz-re átlagosan valamivel több, mint 600 tag jutott. Arról nincs statisztikai adatunk, hogy ebből mennyi volt az idős, munkaképtelen személy, akit csak azért léptettek be, hogy a földje közös használatba kerüljön. A statisztikai adatok tükrében *megállapítható, hogy az erőszakosan létrehozott mgtsz-ek nem nevezhetők szocialista gyűzemeknek.*

Az erőszakos kollektivizálás együtt járt a szövetkezeti belső demokrácia sérelmével is. A szövetkezeti demokrácia elvének érvényesülése azt jelentette volna, hogy „a tagok maguk dönthessenek a szövetkezet építésének, gazdasági fejlődésének kérdéseiben, ál-

²⁴ Ld. I. sz. jegyzet, 114. p.

²⁵ Uo.: 62. p.

²⁶ PERBÍRÓ József: *A mezőgazdasági termelőszövetkezeti tagok munkajogviszonyának néhány elvi kérdése.* Acta Jur. et Pol. Szeged, Tom. II. Fasc. 2. 1956. 19. p.

talában mindazokban a kérdésekben, amelyek a szövetkezet gazdálkodásával összefüggnek.”²⁷

4.7. A sorozatos jogsértések miatt 1956. nyarára pattanásig feszült az elégedetlenség nem csak a dolgozó parasztságban, hanem a paraszt származású diákságban és értelmiségben is. Végre az MDP Központi Vezetősége is belátta, hogy ennek legfőbb okozója Rákosi Mátyás. Ezért a július 18-i ülésén leváltotta őt első titkári tisztségéből és helyébe a másik „diktátort”, Gerő Ernőt választotta meg. A helyzet komédiája, hogy másnap kihírdették az 1956 évi 15. sz. tvr.-t a földrendezésről és a tagosításokról, amely hatályon kívül helyezte az általam már ismertetett 1949 évi 3. sz. tvr-t. Ismertetésére azért nem térek ki, mert a vhr.-t csak augusztus 5-én hirdették ki. (8/1956. VII.5. FM sz. rendelet). A két jogszabály előírta volna a község (város) egész határára – kül- és belterületére – kiterjedő földrendezést, a határ egy részére vonatkozó tagosítást, valamint a kiegészítő földrendezést. Szerencsénkre a szövetkezeti vezetők és az állami gazdaságok igazgatói már nem merték kérni a jogszabályok végrehajtását.

Jogalkotási szempontból ezt a tvr-t nevezhetjük a Rákosi-korszak hattyúdalának, mert végrehajtását – a korszakkal együtt – elsöpörte az 1956-os őszi forradalom.

LAJOS TÓTH

AGRARRECHTLICHE VERHÄLTNISSE

1948–1956

(Zusammenfassung)

In Ungarn war diese Epoche die dunkelste Zeit der agrarrechtlichen Verhältnisse. Trotzdem oder vielleicht genau deswegen wurde in der juristischen Fachliteratur bis zum heutigen Tag keine einzige kritische Analyse durchgeführt. Der Verfasser versucht diese Analyse – aus Gründen der Umfangsbeschränkungen – kurz durchzuführen.

Der Sommer 1948/49 wurde von den sozialistischen Historikern „das Jahr der Wende“, den Sieg des Sozialismus genannt. Diese Studie versucht – anhand der Analyse der Rechtsregeln – zu beweisen, dass die richtige Wende – vom juristischen Aspekt her – im Kalenderjahr 1949 stattfand.

Von diesem Jahr bis 1953 wurde der Agrarsektor durch die strenge Diktatur von Mátyás Rákosi bzw. der „Moskowitzentrioika“ geprägt.

Vom Juli 1953 bis Mai 1955 konnte Imre Nagy ins Leben der Partei und des Staates zurückkehren. Mit seiner Regierung versuchte er, die vom Rákosi-Regime begangenen schweren Fehler wieder gutzumachen.

Im Jahre 1955 wurde Imre Nagy – mit sowjetischer Hilfe – all seiner Funktionen enthoben. Rákosi und seine Clique kamen an die Macht in der Partei und im Staat wieder zurück, und die Ausbeutung des Agrarsektors wurde bis zur Revolution im Jahre 1956 fortgesetzt.

²⁷ MEDVE Zsigmond: *Termelőszövetkezeti jog*. Egyetemi jegyzet. 1955/56. tanév, 178 p.